

A Guerra Civil (1936-1939)

A rebelión militar comezada o 17 de xullo de 1936 en terras do protectorado español en Marrocos non acadou o seu obxectivo inicial de derrubar o réxime republicano. O seu fracaso en amplas áreas provocou a división do país en dúas metades enfrontadas nun longo e cruento conflito. A guerra de España foi un complexo enfrontamento civil interno no que se puxeron de relevo as múltiples fracturas e conflitos presentes na sociedade española: democracia vs. ditadura, comunismo vs. fascismo, revolución vs. contrarrevolución, anticlericalismo vs. clericalismo, nacionalismo españolista vs. nacionalismos periféricos... O seu desenvolvemento había estar condicionado notablemente polo contexto europeo, marcado polo expansionismo das potencias fascistas (Italia, Alemaña), a política de *appeasement* practicada polas democracias occidentais e o novo papel internacional da URSS baixo o mandato de Stalin. Os efectos da guerra e da vitoria franquista habían ser moi graves e persistentes.

A vila de Gernika tras o bombardeo franquista
(26-IV-1937)

Bundesarchiv [CC-BY-SA-3.0], dende Wikimedia Commons

O enfrontamento armado.

O comezo da guerra.

As manobras para derrubar o réxime republicano comezaron no mesmo momento en que se coñeceu a vitoria electoral da Fronte Popular de febreiro de 1936. Nese intre, xa algúns xenerais (Franco, Fanjul, Goded) e políticos dereitistas (Calvo Sotelo, Gil Robles) instaran ao Presidente do Goberno, M. Portela Valladares, a declarar o estado de guerra e impedir ó traspaso de poderes ós vencedores. Portela, asustado polos rumores de golpe militar e os disturbios acontecidos en varias cidades para liberar aos presos políticos, presentou a súa dimisión. O 19 de febreiro, Alcalá Zamora encargou a Manuel Azaña a formación de goberno, quen formou un goberno composto exclusivamente republicano con apoio da Fronte Popular.

Comezou a estenderse unha ampla conspiración cívico-militar, que tivo como principal organizador ao xeneral Mola (*O Director*). Nela participaron: **militares conservadores**, incluíndo algúns xenerais (Goded, Fanjul, Franco, Queipo de Llano, Sanjurjo) e numerosos mandos intermedios (coroneis, comandantes, capitáns...), organizados na clandestina e antirrepublicana *Unión Militar Española* (UME); **organizacións e figuras da dereita política** (falanxistas, monárquicos alfonsinos e carlistas, dirixentes da CEDA...); e **persoeiros da oligarquía agraria e financeira** entre os que destacou pola súa contribución o banqueiro Juan March.

A resposta das autoridades republicanas resultou insuficiente e ineficaz. Certos sospeitosos foron sometidos a vixilancia, algúns xenerais considerados desleais (Franco, Goded, Mola...) foron destinados a postos secundarios e outros tidos por leais colocados en posicións claves do Exército e as forzas de seguridade.

A primavera de 1936 foi moi complicada. Producíronse folgas, menos numerosas e graves que as vividas no bienio 1931-33, e ocupacións de terras nas áreas latifundistas. A violencia manifestouse en atentados e choques armados entre grupos extremistas. Semellaba o tempo da

dialéctica dos puños e das pistolas. Os desordes servían de excusa e argumento aos conspiradores. A destitución do presidente da República Alcalá Zamora polas Cortes, substituído en abril por Azaña, a oposición da maioría caballerista do PSOE-UGT a integrarse no executivo e a viraxe cara posicións nitidamente autoritarias da CEDA tampouco axudaron a estabilizar a situación política.

O **asasinato de Calvo Sotelo** (13-VII-1936) rematou coas dúbidas dos militares menos decididos, caso do mesmo Franco. Os conspiradores, comezando por Mola, prevían un golpe de Estado rápido e cruento que daría paso a unha ditadura militar de trazos pouco definidos [DOC. 1].

O **17 de xullo de 1936** comezou a rebelión militar en Melilla. O 18 estendeuse a Canarias, Baleares e a Península. O 19 Franco voaba dende Canarias a Tetuán para pórse ó mando do Exército de África.

A sublevación militar triunfara en Marrocos, Canarias, Baleares (agás Menorca), Galicia, León, Castela a Vella, Álava, Navarra, oeste de Aragón e Andalucía occidental. Fracasara en Asturias (agás en Oviedo), Cantabria, Biscaia e Guipúscoa, leste de Aragón, Cataluña, Levante, Extremadura, Madrid, A Mancha e Andalucía Oriental. En moitos puntos, a rebelión tivo que facer fronte ás forzas militares e de seguridade (Garda Civil, Garda de Asalto, Carabineiros) leais á República apoiadas polos militantes das organizacións políticas e sindicais da esquerda.

Polo tanto, o exército non se sublevou en bloque contra a República. So catro (Cabanellas, Queipo, Goded, Franco) dos dezaioito xenerais con mando se sublevaron. Decisivo foi o papel da oficialidade: algo máis da metade dos 15.000 oficiais en activo se sumaron a ela. Contaban cuns 120.000 dos 254.000 homes armados que sumaban no verán de 1936 o exército e as forzas de seguridade españolas. Algúns factores facilitaron a **superioridade militar dos sublevados**. Por unha banda, a orde do Goberno republicano de desmobilizar aos soldados, concibida para debilitar aos rebeldes, contribuíu a desarticular a organización militar e a decisión de repartir armas entre a poboación [DOC. 2] deixou a loita contra os sublevados en mans das milicias populares. O Estado republicano perdeu o monopolio da

DOC. 1: Mensaxes do xeneral Mola para os militares sublevados.

Tan pronto como teña éxito o movemento nacional, constituirase un Directorio, que integrarán un presidente e catro vocais militares [...] O Directorio exercerá o poder en toda a súa amplitude, terá a iniciativa dos Decretos-Leis que se ditén[...]

Os primeiros decretos-leis serán os seguintes:

- a) Suspensión da Constitución de 1931.
- b) Cese do Presidente da República e membros do Goberno [...]
- f) Disolución das actuais Cortes.

Circular de xullo de 1936

Terase en conta que a acción ha ser en extremo violenta, de xeito que se reduza o antes posible a un inimigo forte e ben organizado. Dende logo, serán encarcerados os dirixentes políticos, sociedades e sindicatos desafectoa ao movemento e se lles aplicarán castigos exemplares para estrangular os movementos de rebeldía ou folga.

Circular de xullo de 1936

Nin rendicións, nin abrazos de Vergara, nin pactos, in nada que non sexa a vitoria asoballadora e definitiva. Logo, se o pobo o pide, haberá piedade para os equivocados, pero para os que alentaron sabéndoo unha guerra de infamia, crueldade e traición, para eses, xamais. Antes que a xustiza da Historia, a nosa, a dos patriotas, que ten que ser súpeta e rápida. De todo iso responderemos nós co noso honor e, se é preciso, coas nosas vidas.

Allocución radiada, xullo de 1936

DOC. 2: A entrega de armas ás organizacións obreiras segundo o xornal El Sol(21-VIII-1936)

No paseo da Castellana verificouse ás catro e media da tarde a concentración de mozos mobilizados para nutrir as milicias que dende a noite anterior prestaban servizo. Reuníronse varios centenares de homes de tódalas idades, que acudiron ao ministerio da Guerra pra que se lles fornecese de armas. A entrega do armamento facíase previa comprobación da personalidade do demandante, acreditada por volantes expedidos pola Casa do Pobo.

DOC. 3: Mapa xeral da evolución do conflito (1936-1939)

coerción e non puido impedir o estalido desordenado da revolución nas áreas onde os sublevados foran derrotados. Pola outra, os rebeldes contaron dende un principio co exército de África, que incluía as unidades máis disciplinadas e mellor preparadas para a guerra (a Lexión e as Forzas Regulares Indíxenas). Ademais, o paso desas forzas á península foi posibilitado pola axuda aérea rapidamente prestada por Hitler e Mussolini.

As etapas do conflito. **DOC.3.**

A loita por Madrid (xullo 1936-marzo 1937).

O avance sobre Madrid dos exércitos nacionais (Franco dende o sur e Mola dende o norte) veuse freado pola eficaz defensa da capital organizada pola Xunta de Defensa encabezada polo xeneral Miaja. A comezos de 1937, os éxitos republicanos nas batallas do Jarama e Guadalajara aliviaron a presión sobre a capital.

A campaña do Norte (marzo-outubro 1937).

As tropas nacionais dirixiron daquela a súa atención cara o Norte. Malia o cinto de ferro de Bilbao o avance das tropas nacionais, dirixidas por Mola, foi bastante rápido. A capital vasca caía en xullo de 1937.

As contraofensivas republicanas do verán (batallas de Belchite e Bunete) a penas foron un leve contratempo para o avance nacional no Norte. Coa toma de Gijón (outubro de 1937) remataba a guerra nesta fronte.

As campaña do Leste (outubro 1937-xaneiro 1939).

A finais de 1937, o exército republicano lanzou unha forte ofensiva en Aragón que rematou coa toma de Teruel en xaneiro de 1938. A posterior contraofensiva nacional non só permitiu a recuperación desta cidade senón tamén que as tropas franquistas alcanzasen o Mediterráneo por Vinaroz (abril de 1938). Deste xeito, a España republicana ficaba tronzada en dúas zonas: centro-sur e Cataluña.

Para de restablecer a unión entre elas, o Exército Popular Republicano lanzou unha gran ofensiva sobre o río Ebro, que daría lugar a batalla máis prolongada e sanguenta do conflito (a batalla do Ebro, agosto-outubro de 1938). A pesar do enorme custo en homes e material, os avances republicanos foron escasos. As tropas nacionais recuperaron as posicións orixinais e desencadearon un amplo ataque sobre Cataluña. Este remataría coa toma de Barcelona (xaneiro de 1939) e provocaría un masivo éxodo de civís e militares republicanos cara a fronteira francesa.

A fin da guerra (xaneiro-abril 1939).

Coa caída de Cataluña, a guerra estaba perdida para a República. Francia e Gran Bretaña recoñeceron en febreiro ao goberno de Burgos. Manuel Azaña dimitiu como presidente da República. A *política de resistencia a ultranza* proclamada polo goberno Negrín e os comunistas non tiña posibilidades dadas as perdas sufridas, as extremas penalidades da retagarda republicana e un escenario internacional desfavorable. Unha nova e definitiva crise estalou na España republicana. O 4 de marzo de 1939, o coronel Casado sublevouse en Madrid para lograr unha capitulación pactada, que Franco rexeitou **DOC 4**. O 28 de marzo rendeuse a capital. Tras tomar o porto de Alicante, declarouse o final da guerra o 1 de abril de 1939. As operacións remataban pero non chegaría a paz.

As dúas Españas.

O fracaso do golpe militar de xullo de 1936 en amplas zonas do país deu lugar á configuración de dúas zonas enfrontadas entre si con dinámicas internas ben diferenciadas.

A España republicana.

Nas zonas onde fracasou a rebelión produciuse un afundimento das estruturas do Estado seguido da fragmentación do poder e dun intenso proceso revolucionario. A partir do verán de 1936, a reconstrución do Estado republicano había ser lenta e conflitiva.

A revolución social.

Enfrontado á rebelión militar, **Casares Quiroga** demitiu o 18 de xullo. O seu sucesor, **Martínez Barrio**, nin sequera conseguiu formar goberno. Finalmente, outro político republicano, **José Giral** encargouse de encabezar o executivo e permitiu o reparto de armas ás organizacións populares. Esta decisión, que contribuíu ao fracaso do golpe en moitas cidades, precipitou unha **radical revolución social** na zona republicana durante o verán de 1936 [DOC. 5]:

- ◆ O Estado republicano ficou desarticulado pola rebelión militar. As súas institucións foron substituídas por unha confusa nebulosa de **xuntas e comités revolucionarios**, formados por representantes dos partidos da Fronte Popular e dos sindicatos. O exército foi substituído por unhas indisciplinadas **milicias populares** vinculadas a estes.
- ◆ Desencadeouse unha brutal **represión popular** (paseos, sacas) dirixida contra tódolos sospeitosos de apoiar a rebelión militar (aristócratas, terratenentes, burgueses, militares, afiliados a partidos dereitistas, relixiosos) e que provocou máis de 50.000 mortos [DOC. 11].
- ◆ As organizacións sindicais (CNT e UGT) promoveron un **proceso de colectivización** da economía. Na agricultura, este incidiu especialmente nas rexións latifundistas (Andalucía, Extremadura, A Mancha) pero tamén en Murcia e Aragón. Creáronse máis de 1.600 colectividades, que agrupaban máis de 3.000.000 campesiños cuns 5.000.000 Ha. Tamén afectou significativamente á industria, o comercio e os servizos públicos, sobre todo en Cataluña, onde a CNT mantiña unha sólida implantación. A dirección das empresas foi asumida en moitos casos por comités obreiros elixidos polos traballadores.

DOC. 4: Comunicado do Consello de Defensa Nacional xustificando o golpe de Estado do coronel Casado (4-III-1936).

Como revolucionarios, como proletarios, como españois, como antifascistas non podemos seguir soportando a imprudencia e falta de planificación do goberno do doutor Negrín [...] Non podemos tolerar unha situación na que se esixe á poboación que resista encarnizadamente mentres continúan os preparativos para unha fuxida cómoda e proveitosa [...] Os que nos apoiemos á política de resistencia ofrecemos a seguridade de que ningún dos que deberían quedarse en España sairá do país antes de que o fagan os que desexen marcharse [...]

DOC. 5: A revolución social na España republicana segundo os historiadores Broué e Teminé (1977)

Barcelona non só ofrecía o aspecto dunha cidade poboada exclusivamente por obreiros, senón o dunha cidade na que os obreiros tiñan o poder: se lles vía por todas partes, nas rúas, ante os edificios, camiñando polas Ramblas, co fusil en bandoleira, a pistola ao cinto e roupas de traballo [...] En Barcelona desapareceron das rúas os sombreiros de feltro, símbolos de status da burguesía. Os restaurantes de luxo ou foron colectivizados ou incautados polos empregados. Os clientes ceaban en mangas de camisa e a dirección obreira abolía as propinas. Tódolos obreiros levaban armas, máis importantes como símbolo de emancipación que como tales armas [...].

Papel-moeda emitida por unha colectividade obreira promovida conxuntamente pola UGT e a CNT.

Por Passquij [CC-BY-SA-4.0], dende Wikimedia Commons

A reconstrución do Estado republicano.

Nestas condicións, a España republicana non podía facer fronte ás tropas nacionais. Facíase necesaria a súa reconstrucción política, militar e económica.

- ◆ Os **gobiernos do socialista F. Largo Caballero** (setembro 1936-maio 1937), formados por representantes de tódolos partidos da Fronte Popular e da CNT, comezaron este labor. As xuntas e comités revolucionarios foron disoltos e substituídos por **consellos municipais e provinciais** con representantes de tódolos grupos leais á República. Coa creación dos **tribunais populares**, tratouse de limitar e controlar a desordenada represión popular. Comezou a **militarización das milicias** forzando a súa integración nas recién creadas **brigadas mixtas**. Estableceuse o **control estatal do Banco de España** para poder dispoñer dos seus recursos.

DOC. 6: O debate guerra/revolución na zona republicana (xuño de 1936).

Primeiro debemos gañar a guerra e logo xa poderemos falar de revolución..

Discurso de Largo Caballero, 30-X-1936.

Quede ben entendido que non estamos loitando pola república democrática. Estamos loitando polo triunfo da revolución proletaria. A revolución e a guerra son inseparables. Todo o que se diga en sentido contrario é contrarrevolución reformista.

Boletín de Información de la CNT-FAI, I-1937.

O cumprimento desta tarefa esixe a absorción completa dos restos que aínda subsisten de unidades militares espontáneas, milicias sindicais e de partido, nas unidades disciplinadas, orgánicas do exército único [...] Férrea disciplina revolucionaria de guerra.

Resolución do Pleno do PCE, V-1937.

DOC. 7: Os sucesos de maio de 1937 segundo unha resolución do Comité Central do POUM (V-1937).

A contrarrevolución ten un plan. Os reformistas do PSUC chamárono "Plan da Vitoria". Etapas deste plan son os feitos que se sucederon ultimamente [...] Desarme dos traballadores en medio da rúa. Xa onte pola tarde, asalto armado ao edificio da Telefónica da Praza de Cataluña [...] Preparativos do ataque a fondo contra as conquistas da revolución. Pero a resposta proletaria non puido ser máis contundente. Miles de traballadores saíron á rúa coas armas baixo o brazo. As fábricas, os obradoiros, os almacéns pararon a produción. As barricadas da liberdade volveron xurdir en tódolos lugares da cidade.

A conxelación do proceso revolucionario, apoiada polos partidos republicanos, a maioría do PSOE-UGT e polo PCE, chocou inevitablemente coa CNT e os seus aliados do POUM [DOC. 6]. A confrontación chegou ó seu punto culminante nos **sucesos de maio de 1937** en Barcelona. Tras graves enfrontamentos armados, que custaron máis de 400 vidas, as forzas de seguridade do goberno central e a Generalitat acabaron coa resistencia da CNT e do POUM [DOC. 7]. A crise contribuíu á caída de Largo Caballero, responsabilizado tamén da negativa marcha das operacións militares para a República.

- ◆ Os **gobiernos encabezados polo socialista J. Negrín** (maio 1937-marzo 1939) profundaron na reconstrución do Estado republicano. Fortaleceron a autoridade do Estado e do goberno central, o cal provocou conflitos coa Generalitat catalá. As colectividades obreiras e campesiñas e o Consello de Aragón foron disoltos. Culminou o proceso de organización do Exército Popular Republicano.

Baixo os gobernos de Negrín, o PCE, e a súa organización catalana, o PSUC, adquiriron un papel cada vez maior. Explícano o apoio da URSS á República, o modelo de orde e disciplina que ofrecía partido e o crecemento das súas organizacións.

Malia a negativa evolución das hostilidades, Negrín e os comunistas persistiron ata o final nunha **política de resistencia a ultranza** coa esperanza de que o escenario internacional evolucionase favorablemente para os intereses da República. Tal non aconteceu.

A España nacional

Na zona controlada polos sublevados, asistiuse durante a guerra á xénese dun réxime ditatorial encabezado polo xeneral Franco e a unificación de tódalas forzas políticas e sociais que apoiaron a rebelión militar coa Igrexa católica e o Exército como principais elementos aglutinantes.

A concentración do poder en mans do xeneral Franco.

Os xenerais participantes no golpe de Estado carecían dun proxecto político definido máis alá dun claro autoritarismo. A morte de Sanjurjo en accidente aéreo ó comezo da guerra deixounos sen un líder claro. Para coordinar a súa actuación, os mandos rebeldes crearon en xullo de 1936 unha **Xunta de Defensa Nacional** presidida polo xeneral Cabanellas. Franco manobrou habilmente ata conseguir a súa proclamación pola Xunta como **Xeneralísimo dos Exércitos e Xefe do Estado** (1-X-1936) [DOC. 8]. Con isto, ficaba nas súas mans concentrado todo o poder executivo e lexislativo da zona nacional. Baixo a súa presidencia establecíase en Burgos unha **Xunta Técnica**, xermolo do futuro Consello de Ministros, instituído en xaneiro de 1938.

Os apoios do novo réxime:

- ◆ O **partido único**, FET-JONS, naceu da progresiva concentración das forzas políticas antirrepublicanas (fascistas, católicos, conservadores, monárquicos alfonsinos, carlistas). Este proceso culminaría co chamado decreto de unificación (xullo 1937), que significou a fusión da fascista FE-JONS cos carlistas da CT baixo o liderado de Franco, convertido en Xefe Nacional do partido e Caudillo [DOC. 9].
- ◆ O **Exército**, convertido na columna vertebral do Novo Estado.

DOC. 8: Nomeamento de Franco como xefe de Estado no Boletín de la Junta de Defensa Nacional de España (31-IX-1936).

Art. 1º. En cumprimento do acordo adoptado pola Xunta de Defensa Nacional, noméase Xefe do Goberno do Estado Español ao Excmo. Sr. Xeneral de División don Francisco Franco Bahamonde, quen asumirá tódolos poderes do novo Estado

Art. 2º. É nomeado, así mesmo, Xeneralísimo das forzas nacionais de terra, mar e aire e confíreselle o cargo de Xeneral Xefe dos exércitos de operacións.

DOC. 9: Decreto de Unificación (B.O.E., 28-IV-1937)

Art. 1º. A Falanxe Española e Requetés, cos seus actuais servizos e elementos, intégranse baixo a Miña Xefatura, nunha soa entidade política de carácter nacional, que polo de agora denominarase Falanxe Española Tradicionalista e das Xuntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista.[...]

Son orixinariamente, e por propio dereito, afiliados á nova organización tódolos que o día da publicación deste Decreto posúan o carné de Falanxe Española ou da Comunión Tradicionalista e poderán selo, previa admisión, os españois que o soliciten. Quedan disoltas as demais organizacións e partidos políticos [...]

Art. 3º. Quedan fundidas en unha sola Milicia Nacional las de Falange Española y de Requetés, conservando sus emblemas y signos exteriores [...]

La Milicia Nacional es auxiliar del Ejército. El Jefe del Estado es Jefe Supremo de la Milicia. Será jefe directo un general del Ejército.

Salamanca, 19 de abril de 1937.

DOC. 10: Carta colectiva do Episcopado Español expresando o seu apoio á España nacional (1-VII-1937).

Afirmamos, ante todo, que esta guerra foi provocada pola temeridade, os erros, talvez a malicia ou a covardía de quen puideron evitala gobernando á nación conforme á xustiza [...]

Foron os lexisladores de 1931 e, logo, o poder executivo do Estado coas súas prácticas de goberno, os que se empeñaron en torcer bruscamente a ruta da nosa historia nun sentido totalmente contrario á natureza e ás esixencias do espírito nacional, e especialmente opostas ao sentir relixioso predominante no país. A Constitución e as leis laicas que desenvolveron o seu espírito foron un ataque violento e continuado á conciencia nacional[...]

Afirmamos que o levantamento cívico-militar tivo no fondo da conciencia popular un dobre arraigo: o do sentimento patriótico, que veu nel o único xeito de levantar España e evitar a súa ruína definitiva; e o sentido relixioso, que o considerou como a forza que debía reducir á impotencia aos inimigos de Deus, e como garantía da continuidade da súa fe e da práctica da súa relixión.

A guerra é, pois, un plebiscito armada. A loita branca dos comicios de febreiro de 1936, nos que a falla de conciencia política do Goberno nacional deu arbitrariamente ás forzas revolucionarias un triunfo que non acadaron nas urnas, transformouse pola contenda cívico-militar, na loita cruenta dun pobo partido en dúas tendencias: a espiritual, do lado dos sublevados, que saíu en defensa da orde, da paz social, a civilización tradicional e patria e, moi evidentemente, para un gran sector, para defensa da relixión; da outra parte, a materialista, chámese marxista, comunista ou anarquista, que quixo substituír a vella civilización de España [...] pola novísima "civilización" dos soviets rusos.

- ◆ A **Igrexa católica** prestaría dende un primeiro momento un respaldo case unánime á rebelión militar. A *Carta Colectiva do Episcopado Español* de xullo de 1937, lexitimaba a rebelión militar cualificándoa de *crucada* de liberación contra o mal, representado na República materialista e atea [DOC. 10].
- ◆ As súas **bases sociais** incluían tanto á oligarquía agraria e financeira do país, como a amplos sectores do pequeno e mediano campesiñado e das clases medias urbanas identificados co catolicismo e coa defensa da orde social e da propiedade privada.

A represión.

O bando franquista levou a cabo unha ampla represión política e social (preto de 100.000 mortos, centos de miles de presos). O terror converteuse en instrumento esencial no asentamento do novo réxime. [DOC. 11] Ao comezo da guerra, a represión tivo un carácter brutal e indiscriminado: militares, garda civil e membros das organizacións que apoiaron a rebelión perseguiron, pasearon e asasinaron a autoridades republicanas, militantes esquerdistas e a militares e membros das forzas da orde leais á República. Máis tarde, a represión fíxose máis selectiva e revestíuse dun remedo de legalidade: xuízos sumarísimos, execucións, depuración política de funcionarios e mestres.... Tales accións perdurarían na inmediata posguerra, que sumaría outros 50.000 executados e máis de 250.000 presos.

Unha política contrarrevolucionaria

A acción política do novo Estado estivo dirixida á defensa dos valores tradicionais (orde, propiedade, catolicismo) fronte ó que representaba a República:

- ◆ Facilitouse a recuperación polos seus antigos propietarios dos bens expropiados ou incautados dende febreiro de 1936.
- ◆ As liberdades políticas foron suprimidas e tódolos partidos, agás FET-JONS, e organizacións sindicais, agás a falanxista CONS, ilegalizadas. O seu patrimonio foi incautado e pasou a propiedade das organizacións falanxistas ou dos seus adeptos.
- ◆ A lexislación laica republicana foi derogada e as mulleres perderon boa parte dos seus dereitos civís.
- ◆ A educación e a cultura foron sometidas estritamente ós principios e valores do réxime.

DOC. 11: Descrición da brutal represión exercida polos dous bandos en Baena (FRASER, R.: *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, 1979).

Baena era unha gran poboación agrícola típica da Andalucía latifundista. O 19 de xullo, o tenente da Garda Civil, seguindo as ordes do gobernador militar de Córdoba, proclamou a lei marcial [...] Aquela noite, os 90 garda civís e os paisanos que apoiaba o levantamento comezaron a fortificarse na parte alta da cidade [...] Non tardaron moito en verse atacados. Cando os xornaleiros se encontraron con que o fogo dos defensores lles impedía avanzar [...] abriron furados nas paredes interiores das casas e comezaron o ascenso [...] Eran moi poucos os que tiñan armas de fogo [...] No convento de San Francisco [...] tiñan encerradas como reféns a moitas das esposas, fillos e parentes dos dereitistas situados. Despois de cinco días de loita, os xornaleiros chegaron ao cumio e prenderon lume á igrexa, pero un ataque con granadas fixo retroceder [...] A empurróns uns homes conducían a un cura rúa abaixo [...] Levárono a San Francisco, onde volveron pegarlle un tiro e logo queimárono. "Por que mataron ao cura? Porque os curas estaban unidos aos ricos [...] Nada sabían da vida que levaban os xornaleiros" [...] Tamén mataron a unha ducia dos ricos da cidade. "E tiñan toda a razón para matalos, xa que eran os máis severos entre os terratenentes dereitistas [...] aos que os xornaleiros debían acudir, gorra en man, a pedir traballo". Tras nove días de loita [...] os defensores viron que nos altos da serra aparecían tropas marroquís, lexionarios e gardas civís [...] Acurralaron aos xornaleiros e conducíronos á praza [...]. "Os mouros fusilaron aos homes [...] Na praza poida que unha ducia ou algo así. Aos demais, conta Manuel Castro, leváronos ao muro do cemiterio. Conteí sete camións, cada un con 8 ou 10 homes. En total fusilaron a uns 100". As represalias foron fulminantes. Aquela noite, sabendo que todo estaba perdido, os [...] que quedaban no convento de San Francisco [...] deron morte aos seus reféns. Foi unha masacre indescribible. Mataron a 81 persoas, incluíndo mulleres e nenos.

As dimensións internacionais do conflito.

A guerra civil estourou en vésperas da segunda guerra mundial. A escalada de agresións das potencias fascistas que liquidaría o sistema de seguridade colectiva creado arredor da Sociedade

de Nacións acababa de comezar. Gran Bretaña e Francia responderan cunha ineficaz política de *appeasement*. A URSS de Stalin recuperaba o posto que Rusia tivera entre as grandes potencias ata a Gran Guerra. Neste contexto, a guerra de España había de ter importantes implicacións internacionais que habían xogar un papel considerable no desenvolvemento e no resultado final do conflito.

A actitude das democracias occidentais.

Nun primeiro momento, o goberno francés da Fronte Popular prestou un limitado apoio á República. Logo aliñárase con Gran Bretaña nunha **política de non inxerencia e neutralidade** no conflito español. En setembro de 1936, ambas potencias promoveron o **Comité de Non Intervención**, ó que formalmente se adherirían Bélxica, Alemaña, Italia, a URSS e Portugal [DOC. 12]. Na práctica, a non intervención significou que as democracias europeas abandonaron á súa sorte á República española e dificultaron notablemente a procura de subministracións no mercado internacional.

Nos EE.UU., o goberno de Roosevelt declarou a súa neutralidade no conflito. Sen embargo, algunhas grandes empresas norteamericanas subministrarían regularmente petróleo (TEXACO) e vehículos (FORD, GM) aos rebeldes durante o conflito.

Os apoios internacionais á España republicana.

Dada a actitude das democracias occidentais, os apoios exteriores da República víronse moi reducidos. O **goberno mexicano** do presidente Lázaro Cárdenas prestou unha valiosa colaboración diplomática e mandou algún armamento lixeiro. Pero moito máis importante sería o apoio da **URSS**. Este consistiu no envío de instrutores militares (uns 2.000) e na entrega masiva de subministros e material bélico. Non obstante, esta axuda houbo de ser pagada ó efectivo e ó contado recurrido ás reservas do Banco de España (o ouro de Moscova).

Ademáis, baixo a orientación soviética, a Internacional Comunista organizou o recrutamento de voluntarios estranxeiros, maioritariamente comunistas, para combater en España. Entre 1936 e 1938, uns 35.000 voluntarios alistáronse nas chamadas **Brigadas Internacionais**, aínda que só **uns 20.000** loitaron ao mesmo tempo a carón das forzas republicanas. [DOC. 13]

A guerra de España tivo tamén un importante contido ideolóxico. A loita contra o fascismo mobilizou o apoio e a solidariedade coa República de numerosas personalidades do mundo da cultura (A. Einstein, M. Dietrich, T. Mann, W. Faulkner, J. Dos Passos, G. Orwell, A. Malraux, O.

DOC. 12: Nota do ministro francés de Asuntos Exteriores, I. Delbos, ao embaixador británico en París, G. Clark, comunicando a posición do seu goberno a favor da non intervención na guerra civil española (15-VIII-1936).

O Goberno da República Francesa, deplorando os trágicos acontecementos que teñen España como teatro, decidido a absterse rigorosamente de calquera inxerencia directa ou indirecta nos asuntos internos deste país, animado pola vontade de evitar calquera complicación prexudicial e o mantemento das boas relacións entre os pobos, declara o seguinte:

- 1.-O Goberno francés prohibe [...] a exportación directa ou indirecta, a reexportación e tránsito con destino a España, ás posesións españolas e á zona española en Marrocos, de tódalas armas, munições e material de guerra [...].
- 2.-Esta prohibición aplícase aos contratos en curso de execución.
- 3.-O Goberno francés terá informado aos outros Gobernos participantes deste acordo tódalas medidas que tome para facer efectiva a presente declaración.

O Goberno francés [...] porá en execución esta declaración tan pronto se adhira a ela os Gobernos británico, alemán, italiano, soviético e portugués [...]

DOC. 13: Manifesto da 12ª Brigada Internacional (20-IX-1936).

Pobo de Madrid! Presentámosvos a un novo amigo voso: a 12ª Brigada Internacional. Xa tomou parte en varias accións serias, loitando con bastantes dificultades [...] A nosa columna encóntrase agora preto do corazón do mundo, que es ti, Madrid, valente e libre. Incorporámonos hoxe aos defensores de Madrid, formando, baixo o mando do xeneral Kléber, a unha nova unidade de combate coa 11ª Brigada, que dende hai xa uns días constitúe unha parte do cinto de aceiro que defende Madrid. Viñemos de tódolos países de Europa, ás veces contra a opinión dos nosos gobernos, pero sempre co aplauso dos traballadores. Como representantes seus saudamos ao pobo español, dende as nosas trincheiras, arma ao brazo[...] Saúde, camaradas!

Paz). En 1937, moitas delas asistirían en Valencia ao **Congreso Internacional de Intelectuais Antifascistas**, aínda celebrado baixo a presidencia de Antonio Machado.

Os apoios internacionais á España nacional.

En xullo de 1936 o envío de material aéreo alemán e italiano aos militares rebeldes posibilitou o rápido traslado de unidades do Exército de África dende as terras do Protectorado ata Andalucía [DOC. 14]. Dende aquela, o regular aporte por parte de **Italia e Alemaña** de armas, financiamento e homes, tanto instrutores como combatentes (78.000 italianos do *Corpo de Tropas Voluntarias*, 19.000 alemáns da *Lexión Cóndor*) foi moi valioso, poida que decisivo, para a vitoria dos sublevados.

A estes efectivos hai que engadir os soldados indíxenas recrutados no Protectorado: case 70.000 marroquís combateron no bando franquista. Por outra banda, o **Portugal** de Salazar prestoulles aos sublevados unha importante colaboración propagandista, diplomática e loxística: a través do territorio portugués chegaron para o goberno de Burgos, librándose da fiscalización do Comité de Non Intervención, cantidades inxentes de material e numerosos combatentes, entre eles os voluntarios portugueses (máis de 5.000 viriatos). Loitaron tamén coas tropas franquistas pequenos continxentes de voluntarios doutras procedencias (franceses, irlandeses, rusos brancos, etc.)

Só unha reducida nómina de intelectuais fascistas, ultraconservadores e católicos (P.Claudel, Ch.Maurras, E.Pound) declararon publicamente o seu apoio á España nacional durante o conflito.

DOC. 14 Telegrama do Encargado de Negocios da Embaixada alemana en Lisboa ao Ministerio de Asuntos Exteriores do seu país sobre o envío de material ao bando nacional (26-VII-1936).

O representante do consorcio alemán [da industria aeronáutica] pide que se transmita o que segue a Killinger: Velaquí as propostas concretas que recibimos do goberno militar de Burgos: en nome do noso común interese anticomunista, pedimos que envío o máis pronto posible a Zaragoza ou a Burgos polo menos dez aparatos de transporte Junkers, así como aparatos de bombardeo ata completar, se é posible, a suma de 20 unidades, se é preciso mediante a simulación dun contrato de venda portugués, caso no que os avións efectuarían primeiro unha aterraxe forzosa en Burgos, e logo recibirían do comprador orde de permanecer en Burgos por pago dos mesmos en Sevilla. Respondo da aceptación polos ingleses dunha proposta deste tipo atinxinte a avións de transporte. Os españois seguen a manter que a ruta Xénova-Burgos é viable, dado que os italianos subministraría tamén material. As negociacións arriba referidas tiveron lugar no domicilio privado do axudante de campo do Xefe do Estado portugués. Rogo que me faga chegar, polo menos, algún tipo de resposta inmediata.

Os efectos da guerra.

A guerra civil tivo efectos moi intensos e persistentes sobre a sociedade española. Algunhas das súas consecuencias seguen sen superarse como amosa o preito político actual arredor da chamada *memoria histórica*.

Consecuencias demográficas.

As mortes atribuíbles ao conflito superan as 500.000, sumando as provocadas polos combates (160.000), pola represión nas respectivas retagardas (máis de 155.000) e polas penalidades derivadas da guerra (unhas 170.000). A estas cifras habería que engadir os máis de 50.000 executados polo réxime franquista na inmediata posguerra.

O éxodo provocado pola derrota deixou unha fonda pegada. Coa caída de Cataluña, uns 450.000 refuxiado chegaron a Francia. Uns 200.000 volverían nos meses seguintes, moitos deles sufrirían a persecución franquista.

A guerra produciu, ademais, unha significativa caída da natalidade. Esta non recuperaría ata comezos dos anos 1950 os niveis de preguerra.

Non houbo *un millón de mortos*, pero as perdas demográficas derivadas da guerra civil igual se achegaron a esa cifra.

Consecuencias económicas.

A guerra, máis as erradas orientacións da política económica franquista durante a inmediata posguerra, provocaron unha radical ruptura nos avances da economía española durante o primeiro tercio do século XX. As cifras globais de produción de 1935 non se recuperaron ata os anos 1950 e os niveis de consumo de preguerra non se volverían acadar ata a década de 1960. Entre as causas deste retroceso atribuíbles directamente ao conflito habería que sinalar:

- ◆ Unha notable **reducción da poboación activa**, cifrada nunhas 500.000 persoas.
- ◆ As considerables **destrucións materiais** provocadas polas accións bélicas: unhas 500.000 vivendas, a metade do material ferroviario existente en 1935, un terzo da tonelaxe da mariña mercante, numerosas infraestruturas de transporte e comunicación e fábricas, cabezas de gando, áreas de cultivo...
- ◆ A **perda dun valioso capital humano** por mor do exilio e a represión.
- ◆ A **fame negra** da inmediata posguerra (1939-42), atribuída polo réxime á *pertinaz sequía* e ás malas colleitas, deixaría unha imborrable lembranza de escaseza, racionamento, *estraperlo* e arbitrariedade nas xeracións que a viviron.

Consecuencias políticas.

A fin da guerra civil significou a **destrución da democracia republicana** e a súa substitución por un réxime autoritario, a **ditadura franquista**, que había prolongarse durante case 40 anos. A vitoria dos sublevados non significou a paz nin a reconstrución nacional. A **represión sobre os derrotados** incluíu penas de prisión e morte pero tamén a persecución, a depuración e/ou expulsión da función pública, multas, confiscacións, etc. Por identificación coa causa antirrepublicana, por medo, por vinganza, por desexo de medrar, unha parte importante da poboación colaborou na represión. Non houbo intención de reconciliación, senón todo o contrario.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- CASANOVA, J.; GIL ANDRES, C.: *Breve historia de España en el siglo XX*, Barcelona, Editorial Ariel, 2012.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- GIL PECHARROMÁN, J.: *Historia de la Segunda República Española (1931-1936)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002.
- GONZÁLEZ CALLEJA, E. et al.: *La Segunda República Española*, Barcelona, Pasado y Presente, 2015.
- JULIÁ, S. (coord.): *República y Guerra en España (1931-1939)*, Madrid, Espasa, 2006.
- SHUBERT, A.; ÁLVAREZ JUNCO, J. (eds.): *Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2018.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.